

gewezen van het staatswezen en het volksleven, zooals wij het wenschen" ⁴³⁾).

Een verklaring voor dit verschil komen we op het spoor wanneer we letten op wat er gebeurd is met De Savornin Lohman. Deze typische Réveil-figuur koesterde, zonder zelf tot de ethischen te behoren, sterke sympathie voor hen, en vond de wijze waarop Kuyper hen bejegende onbillijk en onjuist. Hoewel de laatste precies wist wat hij aan hem had, heeft hij nochtans alles in het werk gesteld om de tegenstribbelende Lohman te bewegen, als curator van de Vrije Universiteit op te treden en hem in '83, opnieuw tegen zijn principiële bezwaren in, overgehaald tot het hoogleraarschap ⁴⁴⁾. Zeker, het conflict is tenslotte niet uitgebleven, maar het heeft tot '94 geduurd eer zij voorgoed uit elkaar gingen.

Lohman stond, wat betreft de essentiële kwestie van de binding der Vrije Universiteit aan de gereformeerde beginselen, in wezen op hetzelfde standpunt als Gunning. Beiden waren van mening, dat niet, zoals statutair is vastgesteld, het *onderwijs* aan deze beginselen moest worden gebonden, maar de docenten persoonlijk ⁴⁵⁾.

Dat Kuyper niettemin met Lohman in zee wilde gaan, lijkt mij vooral daaruit te verklaren, dat deze met hem cvereinstemde inzake de oplossing van het kerkelijk probleem. Lohman was er reeds in '79 van overtuigd: de oprichting der Vrije Universiteit „is de weg naar een vrije gemeente" ⁴⁶⁾. Mits op dit punt overeenstemming bestond, was Kuyper tot op zekere hoogte bereid, afwijkende meningen op de koop toe te nemen. In het centrum van zijn veelzijdige activiteit stond immers, althans in de eerste dertig jaren van zijn publieke optreden, het vraagstuk van de kerk. Heel zijn verdere werkzaamheid, op het gebied van school, staat en maatschappij, was direct of indirect daarop gericht. Naar de mate waarin dit verband strakker of lossier was, trok hij de grenzen voor samenwerking nauwer of ruimer. De eerste concentrische cirkel rondom die van de kerk was voor hem de universiteit. Een veel wijder kring zag hij rondom het terrein van de politiek. Zo raadpleegde hij bij de opstelling van „Ons Program" dezelfde, door hem toenmaals zonder voorbehoud als antirevolutionair gekwalificeerde

⁴³⁾ Stemmen voor Waarheid en Vrede, jg. 16, 1879, dl. I, blz. 584. In 1885 heeft Bronsveld met de Antirevolutionaire Partij gebroken en in 1896 mede de Christelijk-Historische Kiezersbond opgericht.

⁴⁴⁾ L. C. Suttorp, Jhr. Mr. Alexander Frederik de Savornin Lohman, 1948, blz. 69 vlg.

⁴⁵⁾ Leven en Werken, dl. III, blz. 1020 v.; Suttorp, a.w., blz. 72.

⁴⁶⁾ De Prot. Noordbranter, jg. I, nr. 39.